

ATGRIEŠANĀS GARŠA: LATVIEŠU PĒCTRIMDAS TEKSTI GASTROPOĒTISKĀ SKATĪJUMĀ

Elvis Friks, *Mg. hum.*, rakstnieks un literatūrzinātnieks. Bakalaura grādu ieguvis jauno mediju mākslā Liepājas Universitātē, maģistra grādu – latviešu literatūrzinātnē LU. Studējis portugāļu valodu Leirijas Politehniskajā institūtā (*Politécnico de Leiria*), vēlāk saņēmis gada stipendiju Ķīniešu kultūras studijām Šanhajas Universitātē. Pētnieciskās intereses saistās ar salīdzināmo literatūrzinātni, vēsturiski biogrāfiskiem romāniem, pēctrimdu, transkulturālismu.

Ojārs Lāms, *Dr. philol.*, literatūrzinātnieks, klasiskais filologs, tulkotājs no latīņu, sengrieķu un jaungrieķu valodas. LU profesors un vadošais pētnieks salīdzināmajā literatūrzinātnē, LZP projekta *Rīga Literata* vadītājs un LZP projekta *Gastropoētika un nacionālā identitāte* vadošais pētnieks. Tulkojis un aperējis latviešu valodā Aristoteļa, Longīna, Salomona Frencēļa darbus. Pētījis literatūras teorijas vēsturi un eposa teoriju un praksi. Pašlaik uzmanības lokā literatūras un migrācijas sasaiste plašā diahroniskā un tipoloģiskā izvērsumā, ietverot ideju un poētikas migrāciju neolatiniskajā humānistu literatūrā, latviešu trimdas un pēctrimdas literatūru, migrācijas un transnacionālo literatūru.

Raksturvārdi: dokumentālā proza un romāns, dzeja, ēdiens un kultūru atšķirības, pēctrimdas autori A. Nesaule, I. Vērzemnieks, J. Kronbergs, M. Gūtmane.

Ievads

Brīdī, kad Latvija atgūst neatkarību, trimda beidzas, jo ir likvidēti trimdas pastāvēšanas iemesli. Bet attiecībā uz cilvēku un sabiedrības dzīvi trimda turpina pastāvēt kā sava veida mentāls fantoms. Formāli tās nav, bet tā ir noteikusi daudzu cilvēku dzīvi garu gadu desmitu garumā. Sašķeltajai nācijai ir iespēja apvienoties. Vieglī tas notiek ideālu līmenī,

bet ne praksē. Arī cilvēka pašidentitāte nevar uz burvju mājienu mainīties. Pat atgriežoties dzimtenē vai tēvzemē, trimdinieka pieredze nekur nepazūd. Bijušais trimdinieks nonāk diezgan sarežģītā situācijā. Viņš ir audzis brīvās pasaules ideālos, sirdī un prātā lolojis priekšstatu par mantoto pirmsskara Latviju. Realitāte piedāvā pavisam citu pasauli – latviešu sabiedrību, kuras dzīvesziņa, lai gan iespēju robežās

pretojusies okupantu ideoloģiskajai varmācībai, tomēr smagi cietusi no izdzīvošanas, piemērošanās un pakļaušanās kompromisiem.

Pēc trimdas formālās beigšanās ir pamats runāt par pēctrimdas situāciju kā vienu no latviskās pasaules dimensijām. Un šī situācija gūst atspoguļojumu arī literatūras fenomenā, ko var dēvēt par pēctrimdas literatūru. Šim fenomenam pieder tie latviešu un latviešu izcelsmes autori, kuri savā daiļradē reflektē par jautājumiem, kas saistīti ar trimdas beigām, ar divu kultūras telpu saskarsmi jau brīvības un izvēles iespēju, ne vairs sašķeltības un okupācijas / patvēruma svešatnē kategorijās, kā tas raksturīgs trimdas diskursam. Pēctrimdas literatūru pamatā veido satikšanās, atgriešanās, pieredzes un atmiņu jautājumu tēlojums. Svarīga iezīme, ka te vērojams noteikts transkulturalisms un transnacionālisms, jo darbi top gan latviski, gan angļiski un citās valodās. Paši autori ir sava veida nomadi vai repatrianti. Daļa autoru atgriežas Latvijā, daļa kļūst par atspoles migrantiem, daļai ikdienas realitāte ir nesaraucami saaugusi ar mītnes zemēm. Ir arī gadījumi, kad pēc mēģinājumiem iekļauties pēcpadomju Latvijas dzīvē autori tāpat kā arī daļa citu pēctrimdinieku atgriežas savās kādreizējās patvēruma zemēs.

Latviešu pēctrimdas fenomens nav plaši pētīts ne latviešu sociālajās, ne humanitārajās zinātnēs, kuru sinerģija ir būtiski svarīga, jo estētiskas un poētiskas dabas jautājumi cieši savijas ar sociālo fenomenu – pēctrimdu. Tekstu kopums, kas atspoguļo šo parādību, nav pārāk plašs, tomēr šī šķeltās nācijas daļu satikšanās, lai veidotu jau kopā atdzimušās tēvzemes nākotni, ir svarīga līnija nācijas biogrāfijā un modernās identitātes raksturojumā.

Šajā rakstā tuvošanās fenomena problemātikas izpētei jānotiek caur gastropoētikas prizmu, jo ēdiens ir ilgošanās, atmiņas un identitātes svarīgs elements trimdiniekam, ēdiens atspoguļo saikni ar dzimteni, un pēctrimdiniekam tas kļūst arī par cerību un ilgu spoguļi. Lai gūtu maksimāli plašāku, dziļāku un daudzveidīgāku ieskatu fenomenā, par pētījamo materiālu izraudzīti dažādu paaudžu, dažādu dzimumu, dažādos žanros un dažādās valodās rakstošu autoru darbi. Izvēlētais darbs ir Agates Nesaules (1938–2022) biogrāfiskā materiālā

balstītais romāns *Zudušie saulgrieži* (2018)¹. Autores dzimtā valoda ir latviešu, bet savus darbus viņa raksta angļu valodā, un ne visi tie vēsta par latviešu pasauli. Romāns *Zudušie saulgrieži* uzskatāms par vienu no spilgtākajiem pēctrimdas tekstiem, kurā hronoloģiski ir izstāstīta visa trimdinieka dzīves gaita – bēgļu gaitas, iedzīvošanās mītnes zemēs, trimdinieku izvēles un dzīves modeļi, bet romāna īpaši spilgta iezīme ir izvērsts pēctrimdas situācijas tēlojums, veidojot to divu romāna raksturu pieredzes sastatījumā. Līdzīgu paņēmieni izmanto arī ASV dzimusī latviešu izcelsmes rakstniece Ināra Vērzemnieks (1973), kura ar dokumentālās prozas līdzekļiem cenšas sasiet savas dzimtas gaitu sarautos pavedienus, tēlojot savas vecāsmātes dzīvi izsūtījumā Sibīrijā un Latvijā. Dokumentālais romāns *Among Living and Dead* (Starp dzīvajiem un mirušajiem, 2018)² tapis angļu valodā, tulkots arī franciski, bet latviešu valodā vēl nav pieejams. Žanriskās daudzveidības, dzimumdiferences un dzīves pieredzes daudzveidības labad pētījumā iekļauta arī Jura Kronberga (1946–2020) dzeja, kurš dzimis jau trimdā, vai varbūt var teikt, ka tas ir laika periods, kas vēl saucams par bēgļu gaitām, jo tolaik latvieši svešumā dzīvo ar cerību par drīzu atgriešanos un lielā izceļošana vēl nav sākusies. Daiļrades valodas izvēles ziņā viņš ir poliglots un apmetas uz dzīvi Latvijā mūža beigās, šo pārceļšanos dzejā interpretējot kā trimdinieka atgriešanos. Kopīgam situācijas tvērumam tiek izmantota arī atsaukšanās uz tādu nozīmīgu pēctrimdas literatūras figūru, kāda ir Margita Gūtmane (1943), bet viņas daiļrade dziļāk tekstu savpatības un dažādības dēļ būtu aplūkojama atsevišķā pētījumā. M. Gūtmane savdabīgajā grāmatā par Veroniku Strēlerti apcer pēctrimdas tikšanos ar Latviju gan savā, gan V. Strēlertes pieredzē. Spēcīga un daudznozīmīga metafora par jauno situāciju, par izvēles izdarīšanas neiespējamību un trimdiniekus arī pēc trimdas pavadošo dramatismu iekļauta pēdējā V. Strēlertes lidojuma no Rīgas uz Stokholmu 1992. gada rudenī pēc dzejnieces jubilejas svinībām tēlojumā:

¹ Nesaule 2018.

² Verzemnieks 2018.

“Vakarā lidojums no Rīgas uz Stokholmu šajā gada laikā ir savdabīgs. Visu lidojuma laiku saule riet un riet, un, tikai nosēstoties Stokholmā, tā ir norietējusi un iestājas tumsa.”³

Metodoloģija

Pēctrimdas fenomena analīze galvenokārt tiek balstīta Betinas Banašas (*Bettina Bannasch*) un Katjas Zarkovskas (*Katja Sarkowsky*) pētnieciskā veikumā, kas apkopots kolektīvā monogrāfijā *Pēctrimda* (2020)⁴, kurā daudzveidīgi ir analizēti literatūras un kultūras konstruēšanas procesi pēctrimdas situācijā. K. Zarkovska izceļ, ka rūpīgāk jāaplūko tieši specifiska izpratne par izcelsmi, lokalizāciju un piederību, kā arī vēsturisko kontekstu.⁵ Rakstnieka izcelsmes valsts prombūtnes laikā ir būtiski mainījusies. Un viņu cieši saista pagātne, kura neatbilst tagadnes izjūtai, un nākotnes atgriešanās dzimtenē kļūst apšaubāma. Tas iezīmē nepieciešamību uz trimdas fenomenu palūkoties ar distanci, uzdodot jautājumus par atgriešanās iespējām un pagātnes nozīmību.

Pēctrimdas fenomena reprezentāciju literatūrā var aplūkot kā neomītisku konstrukciju, kur tēli atgriežas simboliskā dzimtenē, bieži lietojot ēdienu un dzērienu zīmju sistēmu. Pamatoti iederas šādi pieejai izmantot Kloda Levī-Strosa mīta analīzes modeli, kurā antropologs izmanto binārās opozīcijas, atklājot radniecīgas struktūras. Šī struktūra ir izteikta binārās opozīcijās jeb pāros. Cilvēki tādā veidā domā un strukturē pasauli. Attiecīgi kāds no pāra elementiem nonāk privileģētākā lomā nekā otrs. Savukārt ēdiena attēlojums literatūrā ir ne tik daudz par ēdienu, kā par plašākām funkcijām literārā tekstā. K. Levī-Stross pamato: “Zīmju funkcija ir tā, ka tās ir jāizsaka, izmantojot pārējos līdzekļus.”⁶

K. Levī-Strosa izpratnē mīts ir etnogrāfisks materiāls, kur var atrast cilvēka prāta rīcību. Ar antropoloģisko pieeju viņš mēģina uztvert kultūras uzvedības sastāvdaļas, ceremonijas, rituālus, radniecības attiecības, laulības likumus,

ēdiena gatavošanas metodes, totēmiskās sistēmas, nevis kā raksturīgas vai atsevišķas vienības, bet gan kā kontrastējošo attiecību izteiksmi.⁷ Viņš meklē saistību, kas šīs atšķirīgās parādības savienotu kopā noteiktās attiecībās.

K. Levī-Strosa antropoloģiskā pieeja ne tik daudz aplūko kopienas valodas uzbūvi, kā vairāk aplūko bezapziņas uzbūvi, uz kuras turas sociālā dzīve un valoda.⁸ Viņš apgalvo, ka primitīvu tautu šamanis un ārsts izmanto līdzīgu domāšanu. Ja modernā medicīna runā par baktērijām, tad mītiskā pasaules uztverē šamanis runā par briesmoņiem. “Tam, ka šamaņa mitoloģija neatbilst objektīvai realitātei, nav nozīmes. Slimā sievietē tic mītam un pieder sabiedrībai, kas tam tic.”⁹ Viņa mērķis ir parādīt, nevis kā cilvēki domā mītos, bet kā mīti dzīvo cilvēkos, viņiem par tiem nezīnot.

Pētniece H. Dzenga trimdas valodu aplūko kā ilgas pēc pazudušā centra, ap kuru norisinās klaiņojošs stāvoklis. Centrs kļūst par neomītiskās pasaules konstrukciju. Turpmākai teksta analīzei pētniece izmanto terminus – decentralizācija (*decentralization*), atšķirība (*disparity*), sašķeltība (*disjointedness*) un marginalitāte (*marginality*).¹⁰

Decentralizācija (*decentralization*) – tēli piespiedu kārtā / labprātīgi pamet dzimšanas teritoriju, izjūtot nepārvaramas ilgas visā vēstījumā atgriezties centrā.

Atšķirība (*disparity*) nezināmā vidē, izrauti no centra, tēli ir atšķirīgi ar valodu, kultūru un kulināriju uz pārējās sabiedrības fona.

Sašķeltība (*disjointedness*) parādās kā sašķelts “es”, vairākas personas vienā, bet dažādas maskas. A. Nesaules romāna protagonistes Kaija un Alma savstarpēji var sarunāties angļiski vai latviski. Viņas pārņem amerikāņu sieviešu ģērbšanās stilu. Ieklausās un cenšas labot angļu valodu, lai runātu bez akcenta.

Marginalitāte (*marginality*) tiek tēlota I. Vērzemnieks romāna epizodē, kur naratore (literārajā darbā stāsta, pavēsta kaut ko, vērsties pie kāda iedomāta vai esoša adresāta, gan

³ Gūtmane 2012, 182.

⁴ Bannasch, Sarkowsky 2020.

⁵ Turpat, 10.

⁶ Lévi-Strauss 1983, 14.

⁷ Turpat, 21.

⁸ Hawkes 2003, 26.

⁹ Turpat.

¹⁰ Zeng 2010, 2.

arī ir šis adresāts¹¹) apmeklē latviešu valodas vasaras nometni mežā. Jaunā paaudze piedalās kultūras pasākumos – dejas, kora dziesmas, stāsti pie ugunsкура par simbolisku dzimteni, kuru nekad nav apmeklējuši vai guvuši tiešu pieredzi ar teritoriju.

Pēctrimdas fenomena aplūkojumam ēdiena tēlojuma prizmā teorētiski svarīgs atbalsts ir arī franču antropologa Pjēra Burdjē (*Pierre Bourdieu*) uzskati par kultūras kapitālu, ko veido arī tas, ko un kā mēs ēdam, it īpaši citu sabiedrībā, kas savukārt rada sociālas privilēģijas un stiprina ekonomisko kapitālu.¹² Aplūkotajos piemēros diezgan spilgti būs redzama šāda veida asimetrija binārājās opozīcijās. Tajās iekļautie pretstati nekad nav līdzsvaroti un samērīgi.

Trimdas un padomju realitātes garšu pretstatu paradigma literatūrā

Jau trimdas literatūrā garšas un ēdienu izvēles pretstati izmantoti, lai atklātu atšķirības un īpatnības šķeltajā latviešu pasaulē. Tādējādi pēctrimdas literatūra izmanto paņēmienus, kas jau aprobežoti iepriekšējā periodā. Nesen, tiekoties ar latviešu sabiedrisko darbinieku Juri Cilni Sietlā, viņš trāpīgi un asprātīgi raksturoja trimdas latviešu gastropoētisko identitāti, teikdams: “Kāposti, kāposti, kāposti / Anšlavs, Anšlavs, Anšlavs”. Patiesi, Anšlavs Eglītis, kurš pats gan pēc došanās trimdā Latvijā vairs nekad neatgriezās, tomēr no trimdas autoru vides, iespējams, dzīvei padomju okupācijā ir veltījis visvairāk daiļdarbu, uzrakstīdams piecus romānus. Starp tiem viens no spilgtākajiem – *Piecas dienas* (1976)¹³ – latviešu sabiedrība Latvijā tēlota caur kolaborantu un deportēto pretstatu, šos pretstatus iezīmējot arī gastropoētiski. Savdabīgi, ka ēdiens divās epizodēs tiek tēlots, izmantojot vienus un tos pašus rētorikas paņēmienus – pie galda iestājas apmulsums, lai gan maltītes un ļaudis, kas pie tā pulcējušies, ir dažādi un arī apmulsuma iemesli ir dažādi, bet ēdiens abos gadījumos kļūst par laksmu.

Vispirms A. Eglītis tēlo padomju funkcionāru maltīti: “*Atrautām apkaklēm, sasarkušām sejām četri direktoru kungi svinēja direktora Gnēzes dzimšanas dienu. Galds bija bagātīgi piekrauts ar pārtiku. Netrūka ne Carnikavas nēģu, ne Daugavas laša, ne kolhozā barotas cūkas recekļa. Pašā galda vidū rēgojās liela bļoda ar brūni apceptām vistas ķulēm. “Amerikā vistu baltais cilvēks neēd. Tā ir trūcīgo nēģeru bariņa!” paskaidroja jaunākais viesis, agri aptaukojies piecdesmitgadnieks, sārtu, pietvikušu vaigu. Viņš bija tikko pārbraucis no ārzemju komandējuma un zināja daudz ko tādu, ko parastais padomju pilsonis nedrīkstēja zināt. “Amerikā vistas gaļa ir septiņas reizes lētāka nekā liellopu, un neviens pieklājīgs cilvēks neuzdrošināsies viesiem pasniegt ceptu vistu.” Muskuļi direktora Gnēzes vaigos sāpīgi noraustījās. Platās, mikstās rokas nelāgi ietricējās, un viņš paslēpa tās klēpī, zem galdauta malas. Iestājās neērts klusums.”¹⁴*

Nedaudz lappušu tālāk A. Eglītis tēlo maltīti kādā komunālā dzīvoklī – istabā, kas no lielā dzīvokļa atstāta saimniecei, kura ir tikusi represēta. Maltīte tiek rikota par godu trimdas mācītājam, kas viesojas dzimtenē: “*Galdā parādījās bļodas ar cūkas cepeti, sautētiem kāpostiem un miltainiem, ar dillītēm pārkaisītiem kartupeļiem, īsta, sātīga rīdžinieku maltīte. Orleāna kundze nolika uz galda arī degvīna pudeles, pa vienai katrā galda galā. Uz blakus galdiņa Ingrida sakārtoja kafijas traukus, torti un dažādus sīkus cepumus. Es neviļus lēsu, cik Orleāniem šīs pusdienas izmaksāja, ievērojot, ka vienīgā pelnītāja bija Ingrida.”¹⁵*

Nepārprotami ēdienu izvēle un servēšana jūtams pretstats starp nomenklatūras funkcionāru ārišķību, lētā un vērtīgā sajaukumu, galda kultūras trūkumu un represēto latviešu ģimenes, kaut arī atturīgo, tomēr cieņpilno, no tradicionāliem, klasiski vienkāršiem produktiem veidoto maltīti, ko autors nosauc par īstu un sātīgu.

Arī otrajā epizodē neiztiek bez neveiklas klusuma pauzes, kas iestājas, kad izsūtījumā pabijušais Aleksis noraida viesībās esošā mācītāja vēlmi sākt pusdienas ar lūgšanu: “*Svētīt*

¹¹ Kursīte 2002, 268.

¹² Bourdieu 1985.

¹³ Eglītis 1992.

¹⁴ Turpat, 5.

¹⁵ Turpat, 20.

ēdienu piederas pārtikušiem ļaudīm bagātās zemēs. Mums, kam dažreiz bijis jācieš bads, tas liekas kā izsmieklis. Ja es Noriļskā sāktu svētīt ēdienu, tad citi jau to būtu aprijuši.¹⁶ Un arī šeit pie galda iestājas neveikls klusums. Savdabīgā veidā ar vienu un to pašu paņēmieni A. Eglītis iezīmē bināras opozīcijas pretējās puses.

Kopsavelkot iso ieskatu trimdas tradīcijā, kurā lielā mērā balstās arī gastropoētikas lietojums pēctrimdas tekstos, ievērojot tos pašus decentralizācijas, atšķirības, sašķeltības un marginalitātes parametrus, vietā būtu minēt Lalitas Muižnieces sniegto aprakstu par gastronomiskajām pārmērībām svešatnes tautiešu uzņemšanā padomju iestādēs:

“Viesnīcā gāja vaļā viesības ekskursantiem no Amerikas, galds bija piekrauts ar vodkas pudeļēm, ar Melno aroniju, kas esot liķieris, gatavots no melnajiem pilādžiem, tā Melitai stāstīja grupas jaunieši, un Balto aroniju, ko jutīšot ritdien, ar šampanieša pudeļēm, ik uz diviem ekskursantiem pa vienai, kuru korķus šie paši jaunieši ar skaļiem spiedzieniem šāva augstajos zāles griestos, no kurienes tie bira atpakaļ nēgu šķīvjos, silķītē ar krējumu, satītajā šķiņķī, melnajā kaviārā, kartupeļu salātos, marinētajās sēnītēs, labajā Latvijas klona maizē un dāmu parūkās.”¹⁷

Šis epizodes pilnīgai uztverei un izpratnei bināro opozīciju kodā gan jāņem vērā konteksts jeb nepieciešamas zināšanas par vidusmēra pārtikas patēriņa jautājumiem padomju režīmā. Laikā, ko apraksta L. Muižniece (septiņdesmito gadu vidus), padomju pārtikas rūpniecība aizvien vairāk cieta no nespējas sarāžot pietiekamā apjomā visikdienišķākās pārtikas preces. Veidojās garas rindas veikalos, produktu kvalitāte kritās, tika noteikti dažādi ierobežojumi. Tas asi kontrastē ar ārišķību un pārpilnību, kas tika demonstrēta ārzemniekiem īpašos saviesīgos pasākumos, vienu no kuriem spilgti attēlo L. Muižniece.

Pēctrimdas literatūras gastropoētikas paradigma

Pēctrimdas literārajā tradīcijā gastropoētika lielā mērā tiek izmantota tajā pašā pretstatu modā, kā tas bija trimdas literatūrā. Tomēr gastropoētisko paņēmieni lietojums, kas joprojām tiek veidots bināru opozīciju veidā, kalpo gluži citiem mērķiem. Šo paņēmieni uzdevums ir ne vairs parādīt padomju režīma kroplību, bet gan atklāt sašķeltības laika traumatiskās sekas, kad atgriešanās bieži vien var notikt tikai simboliskā dzimtenē. Tālākajā izklāstā šī situācija tiks parādīta, pievērsoties vairākām konkrētām ēdienu binārām opozīcijām A. Nesaules, I. Vērzemnieks un J. Kronberga tekstos.

Šprotu pastēte un aveņu kūka: atmiņās sakņotā simboliskā dzimtene konfrontācijā ar pēcpadomju realitāti Latvijā ģimenes saikņu kontekstā

A. Nesaule romānā *Zaudētie saulgrieži* abām varonēm liek piedzīvot un pārdzīvot braucienu uz Latviju isi pēc neatkarības atgūšanas. No vienas puses, tie ir vieni no nozīmīgākajiem gadiem nesenaajā vēsturē, kad valsts un sabiedrība saskārās ar izaicinošu fundamentālu jautājumu risināšanu, no otras puses, tīri sadzīvīskā un saimnieciskā ziņā tie ir diezgan skumji un pelēki laiki, kad sabiedrības labklājība nopietni kritās un tautsaimniecības pastāvēšanai un attīstībai bija jāmeklē jauni ceļi. Šis pretstats diezgan skaidri izteikts A. Nesaules secinājumā:

“Tā vairs nebija tik pazīstamā, mīlā Latvija, kas Padomju okupācijas laikā tika postīta un nolais-ta, tomēr aizvien palika skaista un maģiska.”¹⁸

Katras varones tikšanos ar Latviju autore tēlo nedaudz citā griezumā, tomēr vienojoša ir nepiepildītības sajūta, ar ko labāk izdodas tikt galā izglītotajai intelektuālei Kaijai, kas saikni ar dzimteni spēj atjaunot, to projicējot valodā, dzejā un dabā.

Grūtāk iet Almai, kura sadzīvīski piezemētā veidā cenšas saikni atjaunot caur radurakstiem, bet dzimtenes tuviniekos sastop vulgaritāti, savtīgumu, vēlmi izmantot Amerikas radinieci, kas tiek uztverta par bagāto tanti. Atsvešinātības izjūta vainagojas svētku maltītē

¹⁶ Eglītis 1992.

¹⁷ Muižniece 2020, 107.

¹⁸ Nesaule 2018, 359.

skumjā guļamrajona blokmājā. Maltīte tiek tēlota bināru opozīciju veidā, nožēlojamajām, pelēkajām šprotu pastētes sviestmaizēm asi kontrastējot ar Almas atmiņām un iztēli:

*“Uz galda būtu uzlikta porcelāna servīze, viņai piedāvātu gabaliņu aveņu tortes un tasi izcili gardas kafijas. Tur būtu krējums, rupjmaize, cepta siļķe un kartupeļi ar sviestu un dillēm..”*¹⁹

Šāda maltīte nebūtu nekas neiespējams arī pēcpadomju Rīgā (ja nu vienīgi aveņu torte varētu būt pagrūti dabūjama, un kafija ar raksturojumu “izcili garda” arī varētu būt problemātiska), bet autore ļoti apzināti par galveno maltītes sastāvdaļu izvēlas šprotu pastēti, tādējādi ar šī produkta pelēcību un nekādību raksturojot Latvijas cilvēkus un sabiedrību pēcpadomju periodā, joprojām sovjetisma ēnā.

Kafijas neesamība pilsētā un dārza ogas: padomju mantojuma drāma sadzīves prizmā

Intelektuāle Kaija ar neatkarību atguvušo Latviju sastopas citā ceļā. Epizodes pamatā pašas autore pieredze, apmeklējot Rīgā 1. Pasaulē latviešu zinātnieku kongresu, kas romāna lappusēs pārdēvēts par Pirmo starptautisko latviešu mācībspēku konferenci. Taču līdzīgi kā Alma viņa izjūt pretrunīgas noskaņas: *“Atgriešanās uzreiz pēc neatkarības atgūšanas nesagādāja vienīgi prieku – tā bija daudz sarežģītāka.”*²⁰

Līdzīgi kā Almai, arī Kaijai par tādu kā gastronomisku atslēgtēlu kļūst kafija. Tikai šajā gadījumā tā kļūst par Rīgas kā nerietumnieciskas, sovjetiskas telpas raksturojumu, jo rīta agrumā pilsētā nav iespējams atrast vietu, kur dabūt kafijas tasi. Šis kafijas trūkums kļūst par zīmi tam Rietumu kultūras un dzīvesveida trūkumam, kādā atrodas Latvija tūlīt pēc neatkarības atgūšanas.

Kaijai tomēr, var teikt, veicas labāk saikņu veidošanā nekā Almai, jo tās tiek meklētas valodā, kultūrā, dabā. Ja Almas simboliskā dzimtene tiek izteikta ar kafiju, aveņu kūku, porcelāna tasi no viņas atmiņām par bērnību, kas ir gauži netveramas un gaisīgas lietas, tad Kaijai izdodas rast pavedienus, kas ir ja ne

gluži taustāmi, tad ieraugāmi, sadzirdami izjūtami. Arī *“Kaija neatrada to Latviju, pēc kuras ilgojās, nedz nonākot bērnības mājā, nedz satiekot dažus attālos radniekus, kurus viņa uzmeklēja. Kaija savu Latviju atrada citur.”*²¹ Kaijas Latvija ir valodā un dzejā. Arī nemateriālas un tomēr tveramākas lietas nekā tikai atmiņas. Latvijas atrašana caur valodu tiek nostiprināta arī gluži materiāli gastronomiskos tēlos, garšas savienojot ar vārdiem, kas tās izsaka. Ja Alma domā par aveņu torti, tad Kaija piedzīvo avenes dabā, satiekot uz lauku ceļa kādu latviešu sieviņu, kas tirgo pašas dārzā audzētās ogas – avenes – un tomātus. Sieviete ieaicina Kaiju dārzā, kur paveras garšu un pusaizmirstu nosaukumu bagātība. Svešā sieviete deklamē dzeju un Kaija *“juta, ka, būdama nomodā, ir nokļuvusi sapnī”*²². Šķietami vienkāršais lauku dārzs iegūst teju vai Edenes dārza aprises, un notiek simboliska atgriešanās.

Industriāli produkti un sviestmaizes Jāņu mielastā Amerikā: jaunā starpkultūru un starpnacionālā realitāte XXI gadsimta globalizācijas kontekstā

Abas romāna protagonistes, kuru dzīves gājumi romāna noslēguma daļā tēloti paralēli, jo viņu dzīves gaitas ir pašķīrušās, satiekas pēc ilgākas atšķirtības Jāņu svinībās. Alma pēc kapu apmeklējuma piebrauc pie svinību vietas, taču pirmās izjūtas ir saistītas ar vilšanos:

*“Vakarā Alma piebrauca pie lauku mājas meža malā. Tajā pašā mirklī viņa saprata, ka neva-jadzēja braukt.”*²³

Jāņu svinību vieta ir kā dažādu kultūru satikšanās laukums, kurā ļaudis nelielās grupās kļūst un klaiņo, bez centra, bet strukturēta sakārtojuma. Saimnieks, latviešu čellists, vietu gan atvēlējis, bet nekādā ziņā nav gatavs būt namatēvs. Pats nams ir aizslēgts, lai viesi neizmantotu tualeti. Un atkal jau atmiņu pasaule kļūst par īstāku un dzīvāku nekā apkārtnotiekošais. Ir neliels galds, ap kuru sēž sirmgalvi, kas iemieso kaut ko no senatnes Latvijas. Un gastronomiskās opozīcijās tiek izteikta savējā

¹⁹ Nesaule 2018, 360.

²⁰ Turpat, 374.

²¹ Nesaule 2018, 372.

²² Turpat, 373.

²³ Turpat, 384.

un svešā attiecības ar spēcīgu uzsvāru pēdējam par labu dominances nozīmē. Starp lielveikalos pirkām rūpnieciski ražotām uzkodām uz galda pamanāmas arī latviešu stila vienkāršās sviestmaizes. Iespējams, ka šī tradicionālo Jāņu pazušana modernajā transkulturālajā pasaulē arī devusi nosaukumu visam romānam. Tomēr autore nevēlas romānu beigt uz pesimistiskas nots. Viņas radīto varoņu latviskā pasaule, iespējams, ir zudusi, patvērusies tikai atmiņās, bet romāna izskaņā tomēr tiek iezīmēts ar cerīgu skatu nākotnē:

“Tālumā pļavas otrā malā atskanēja spēcīgas balsis, dziedot gaistošu Jāņu dziesmu. “Klausies,” Kaija priecīgi sacīja.

“Tie dziedātāji zina vārdus.”

Varbūt tie ir latvieši, kas nesen ieradušies no Latvijas.

Un arī šejienes jaunie cilvēki. Viņi visi dzied kopā.

Pāri pļavai nāca vairāk kā ducis cilvēku.

Kaija bija tikpat strauja un zinātkāra kā allaž.

“Lieliski! Es tā priecājos, ka viņi ir šeit, – iesim ar viņiem aprunāties! Ko Latvijas latvieši domā par Amerikas latviešiem, kāda šķiet Amerika jaunatnācējiem, kā viņi dzīvo; vai viņiem ir pašiem sava parka avenija; vai būt imigrantam ir citādi nekā būt bēglim un būt trimdā, kā to darījām mēs; vai viņiem ir labāki darbi; vai atklāta diskriminācija ir samazinājusies, vai citi aizvien izrāda pārākumu...”²⁴

Šim nākotnes iezīmējumam gan trūkst jebkādu gastropoētisku marķējumu. Varbūt garšai nav nākotnes dimensijas? Un arī šajā epizodē, pirms iesaistīties sarunās ar jaunajiem līgotājiem, Kaija aicina Almu padalīties atmiņās par Jāņiem pirmskara Latvijā. Un atkal jau Alma ir savu dzimto māju Stabuļu virtuvē. Romāna izskaņā skanošie mierinošie Almai veltītie Kaijas vārdi, ka viss ir labi un ka viņa ir tepat līdzās, liek domāt, ka šī atmiņu epizode ar dzimtās mājas virtuvi un māti, kas lej no krūzes siltu ūdeni, un smaržojošām kalmēm, kuru nosaukumu Alma angļiski nezina, iespējams, ir Almas nāves aina.

Bērza tāss un medus: Sibīrijas izdzīvošanas un traumas kompensācijas garša

I. Vērzemnieks dokumentālās prozas darbā *Starp dzīvajiem un mirušajiem* savas ģimenes stāstu izstāsta bez romāna beletristiskā pastarpinājuma, kā to dara A. Nesaule. I. Vērzemnieks daiļradi diezgan nosacīti var pieskaitīt latviešu pēctrimdas literatūrai. Viņa būtu saucama par latvoamerikāņu rakstnieci (bet tāda būtībā ir arī A. Nesaule, ar to atšķirību, ka dzimusi un bērnību aizvadījusi Latvijā). Viņas izglītība, audzināšana, profesionālā karjera ir visnotaļ amerikāniska (viņa ir dokumentālās radošās rakstniecības profesore, un Latvijā tādu amatu nemaz nav), tomēr radošu nemieru rada latviskā izcelsme, saikne ar tālo un nezināmo Latviju, kuru I. Vērzemnieks ierauga tikai 21. gadsimtā, kad Latvija jau ir krietni attālinājusies no sovjetiskā apēnojuma (diemžēl vēl ne pilnībā atbrīvojusies no tā) un kļuvusi krietni rietumnieciskāka, nekā tā bija tad, kad to ieraudzīja A. Nesaule. I. Vērzemnieks par sociālo realitāti, par sabiedriskās dzīves formām svarīgāks ir viņas ģimenes personiskais stāsts – vecāsmātes Livijas, kas kļuva par trimdinieci, un viņas māsas Ausmas, kas mūžu aizvadīja dzimtenē, no kurienes tika izsūtīta un kur atgriezās, likteņu kopība un šķirtība.

I. Vērzemnieks Latvijas īpašo nozīmi savā un savas dzimtas pasaules uztverē izsaka ar debesu tēlu: *“Amerikā, Harijs mēģina pēdējo reizi, vai jums ir tādas pašas debesis? Mana vecmāmiņa allaž teica, ka tās ir savādākas, es atbildu. Un tagad, kad esmu šeit, es redzu, ka viņai bija taisnība...”²⁵*

Lai iezīmētu vecāsmātes māsas Ausmas skarbo likteni, tiek izmantoti gastropoētiski tēli. I. Vērzemnieks radītā gastropoētiskā binārā opozīcija, šķiet, ir visskarbākā no līdz šim aplūkotajām. Tas arī saprotams, jo viņas mērķis ir atklāt izsūtījuma skaudro pieredzi un tās radītās traumas dziedināšanas iespējas. Tāpēc šajā bināro opozīciju pāri satiekas lietas, kas dabiski nekādu binaritāti neveido, jo viens no elementiem pat nav ēdiens (A. Nesaulei gan arī ir šaubas, vai šprotu pastēti var uzskatīt par īstu ēdienu, bet tas gan drīzāk ir

²⁴ Nesaule, A. (2018). *Zudušie saulgrieži: stāsts par trimdu un draudzību*. Rīga: Laika grāmata. 391.

²⁵ Vērzemnieks 2018, 167.

jautājums par kvalitāti), respektīvi, runa ir par bērzu tāsi. Tekstā bērzi tiek pieminēti daudzkārt kā Latvijas ainavas būtiska sastāvdaļa, kā krusta koks, kā saikne ar veļu pasauli, bet īpašu nozīmi tas iegūst Sibīrijas tēlojumā, kur bada apstākļos bērza tāss tiek lupināta kā gaļa no kaula.

Asā pretstatā ar šo atmiņu epizodi ir maltītes Ausmas mājās, kurās neiztrūkstošs elements ir deserts, lai cik pieticīgs tas arī kādu reizi būtu. Saldais ēdiens katrā maltītē. “*Vārīti augļi, saputota manna ar svaigu krējumu vai kaut arī kāda lēta konfekte, kas atnesta no ciema lielveikala.*”²⁶ Deserts ir svarīgs sajūtai, ka nekā netrūkst, ka ir atjaunota sagrautā kārtība. Šo salduma nepieciešamību vainago medus klātbūtne mājās, kas saistās ne tikai ar garšu, bet arī maigu, harmonizējošu smaržu.

Pie pasaules galda un nātru zupa saulrietā

J. Kronbergs savā bagātajā un daudzveidīgajā dzejas devumā gastropoētisku tēlainību lietojis jau no daiļrades sākuma. Atšķirībā no iepriekš aplūkotojām autorēm, kas literatūrai pievēršas jau pēc neatkarības atjaunošanas, J. Kronbergs latviešu trimdas literatūrā ir jau kopš 60. gadiem. Runājot par gastropoētiku, nevar gan teikt, ka tā viņa tekstos ieņem kādu ļoti specifisku vietu. Tas ir viens no tēlainības veidošanas paņēmieniem starp daudziem citiem. Tomēr ir viens krājums, kura nosaukumā izmantots gastronomisks termins, un tas ir krājums *Peti-šu* (2005)²⁷. Pats nosaukums savā ziņā piesaka krājuma rotaļīgo, bieži vien ironisko noskaņu. No franču valodas aizgūtajam vārdam pamatnozīme ir ‘kāpostiņš’, bet tā sauc arī nelielas kūciņas, kuras nosaukumu ieguvušas acīmredzot pēc vizuālas līdzības ar kāpostgalviņu (latviešu kulinārijā attālu līdzību var saskatīt ar vēja kūkām vai kūkām *Vecrīga* miniatūrā veidolā). No kūkas nosaukuma franču valodā radies mīļvārdiņš un uzruna milētāju starpā – *Mon petit chou*, ko latviskot, visticamāk, būtu pareizi ar izteicienu “Manu saldumiņ” vai kaut kā tamlīdzīgi. Pilnīgu analogu, kad dārzena

nosaukums kļūst par kūkas nosaukumu un tad par mīļvārdiņu, latviski laikam neatrast. Dzejoļiem šajā krājumā ir īsa, groda forma, kas sasauca ar tautasdziesmu četrriņdēm. Tādu kā sasauci ar tautasdziesmām veido arī katra dzejoļa numerācija. Gastropoētiski tēli izmantoti diezgan daudz – vietumis tiem ir latviska piesaiste, bet plaši izmantota visdažādākā pasaules kulinārā pieredze, tāpēc varam šo gastropoētisko izvērsumu saukt par dzirēm pie pasaules galda, kurās netrūkst arī pa nelubuma brīdim un kādai rūgtai atraugai. Galvenais gastropoētikas potenciāls te rodams vārdu spēlē, kalam-būros un asprātībās. Ilustrācijai daži piemēri:

KŪKAR

PIPAS

no roberta mūka

aizņēmos rabarberu ķīseli

kad vēlāk biju ķīseli

aizņēmos karoti

*PŠ 220*²⁸

PALI

EC

koks putnā

vējš snaudā

sviests sierā

karš mierā

*PŠ 099*²⁹

Glūzi cita noskaņa gastropoētisku tēlu lietojumā ir J. Kronberga pēcnāves krājumā *debesīs dievs bīda mēbeles* (2021)³⁰, ko sastādījis Guntars Godiņš. Krājuma trešajā daļā ievietoti dzejoļi, kas tapuši, kad dzejnieks jau bija pārcēlies uz dzīvi Latvijā. Dzejnieka personīgajā dzīvē atgriešanās tēvzemē saaudās ar smagas slimības diagnozi. Dzeju tas iekrāso eksistenciāli smeldzīgās noskaņās. Vairāki dzejoļi veltīti mūžībā aizgājušiem kolēģiem, un tekstiem cauri vijas apcerīgs kopsavilkuma motīvs, kuram gan netrūkst arī J. Kronbergam raksturīgās ironiskās nokrāsas:

vienaldzīgs par sasniegumiem

*nelepojos ar saviem trūkumiem*³¹

²⁸ Turpat, 94.

²⁹ Turpat, 53.

³⁰ Kronbergs 2021.

³¹ Turpat, 105.

²⁶ Verzemnieks 2018, 70.

²⁷ Kronbergs 2005.

Gastropoētisku tēlu krājumā nav daudz. Visizvērstāk un spēcīgāk tie lietoti dzejoli *Valpurģis ar kodu*. Pavasara atnākšana, kas izteikta ar pirmo nātru lasīšanu zupai un nojausmu, ka rudenī mežaboli kā vienmēr būs neciešami skābi. Un vēlmi Valpurģos gūt vieglu noreibumu, iedzerot vīnu, nav iespējams piepildīt, jo vīna “*Nav vairs. Jādzer konjaks...*”³², pie tam daba vārās savā sulā un “*cilvēce seko visuma pašai pirmajai ceļa zīmei: laika bultai*”³³.

Teksta noslēguma koda (lat. val. *coda*, kas burtiski nozīmē ‘aste’), ne bez savdabīgas kronbergiskas ironijas skan:

*Rīt ēdisim nātru zupu*³⁴

³² Kronbergs 2005, 100.

³³ Turpat, 102.

³⁴ Turpat, 103.

Secinājumu vietā

*Es esmu gatavs atgriezties
manas domas ir gatavas atgriezties
manas locītavas asinsvadi plaušas
sirdspuksti: mēs visi esam gatavi atgriezties*

*bet mēs neatgriezīsimies
dzīves nogalē mēs neatgriezīsimies
bet ceļosim tālāk
cauri nezināmo teritoriju atpazīstamajiem
elkiem vecajiem noslēpumainajiem
vārdu virknējumiem*

*Es neatgriezīšos: toreizējā trimdā uzaugu
tagadējā diasporā vēl nenomiru
Juris Kronbergs*³⁵

Raksts sagatavots LZP FLPP projektā Nr. lzp-2019/1-0294 *Nacionālā identitāte: gastropoētiskais aspekts. Vēsturiskais, starpnacionālais un starpdisciplinārais konteksts.*

³⁵ Kronbergs 2005, 68.

VĒRES

- Bannasch, B.; Sarkowsky, K. (2020) *Nachexil / Post-Exile*. Berlin / Boston: Walter de Gruyter.
- Bourdieu, P. (1985) *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Eglītis, A. (1992) *Piecas dienas*. Rīga: Karogs; Preses nams.
- Gūtmane, M. (2012) *Dzīve ir viens vella izgudrojums: Veronika Strēlerte manās atmiņās*. Rīga: Neputns.
- Hawkes, T. (2003) *Structuralism and Semiotics*. London and New York: Routledge.
- Kronbergs, J. (2005) *Peti-šu*. Rīga: Neputns.
- Kronbergs, J. (2021) *Debesīs dievs bīda mēbeles*. Rīga: Dienas Grāmata.
- Kursīte, J. (2002) *Dzejas vārdnīca*. Rīga: Zinātne.
- Lévi-Strauss, C. (1969) *Mythologiques, I: The Raw and the Cooked*. London: Jonathan Cape.
- Lévi-Strauss, C. (1983) *The Raw and the Cooked (Mythologiques)*. Chicago: University of Chicago Press.
- Muižniece, L. (2020) *Pēdas. Melita Rīgā*. Rīga: Mansards.
- Nesaulė, A. (2018) *Zudušie saulgrieži: Stāsts par trimdu un draudzību*. Rīga: Laika grāmata.
- Verzemnieks, I. (2018) *Among the Living and the Dead: a Tale of Exile and Homecoming*. London: One.
- Zeng, H. (2010) *The Semiotics of Exile in Literature*. London: Palgrave Macmillan.

Summary

The Taste of Return: Latvian Post-Exile Texts from a Gastropoetic Perspective

The aim of this article is to research the construction of the mythical world of the post-exile phenomenon in Agate Nesaulė's novel "Lost Midsummers" (2018), Inara Verzemnieks' story "Among the Living and the Dead" (2018), and in the poetry of Juris Kronbergs. The narrative of returning to a symbolic homeland is studied through the system of food and drink symbols in the texts. Particular

attention is paid to the post-exile situation, where exile and post-exile become a peculiar binary opposition to the structure of texts. Protagonists have been deported from their homeland (center) to one day return from a foreign country (their wanderings) to a symbolic home. In general, these works actualize trauma, nostalgia and memories.

Key words: Non-fiction prose and novel, poetry, food and cultural differences, post-exile authors A. Nesaule, I. Verzemnieks, J. Kronbergs, M. Gūtmane.

Redakcijā saņemts 26.06.2022.